

УДК 346.93

Іванюта Наталя Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Маріупольський державний університет)

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено дослідженню питань правового виховання як інструментарію трансформації судової системи. Проведено аналіз визначень таких понять, як «правовий нігілізм», «правова культура», «правове виховання». Обґрунтовано, що в господарському судочинстві процесуальна поведінка його учасників потребує наявності особливого професійно-етичного компонента, який формується, зокрема, у результаті професійно-правового виховання. Зауважено, що професійно-правове виховання формує у громадянина комплекс таких правових і професійних знань та умінь, які забезпечують його становлення як особистості та фахівця відповідного рівня.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, судова система, процесуальна реформа, етичні компоненти, господарське судочинство.*

Постановка проблеми. Україна знаходиться на черговому етапі здійснення судової реформи. Головною відмінністю проведення сучасного етапу реформ судової системи від попередніх є наявність радикального запиту українських громадян та уваги європейських партнерів. Дійсно, питання побудови справжньої правової української держави, з пануючими принципами верховенства права та справедливого судового розгляду в українському суспільстві, набули піку своєї нагальності та незворотності.

Загальною рисою різних етапів реформування судової системи виступає хаотичність визначення мети та інструментарію реалізації, відсутність стратегії, плану з чітко окресленим змістом та структурою, координації влади та суспільства, аналізу причин провалу попередніх реформ. Протягом декількох років Україна знаходиться в очікуванні результатів анонсованої судової реформи, яка спроможна наблизити українське правосуддя до європейських стандартів.

Безумовно, для визначення та впровадження механізмів підвищення рівня правового виховання в сучасну судову стратегію необхідно здійснити комплексне дослідження всіх теоретично-практичних аспектів цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового виховання постійно привертають увагу вчених і практичних працівників. У багатьох своїх аспектах вони висвітлені у науковій літературі як минулих, так і останніх років. Питання правового виховання досліджували у своїх роботах В. І. Андрейцев, О. А. Беляневич, С. О. Гладкий, Ю. Р. Догадайло, А. І. Долгова, С. М. Легуша, В. В. Оксамитний, Н. В. Пильгун, С. В. Подкопаєв, П. М. Рабинович, О. Ф. Скакун, А. В. Скуратівський, Т. В. Степанова, Л. А. Тихонович, В. Б. Череватюк та інші вчені.

Мета статті полягає у підвищенні ефективності не тільки судової діяльності, а також правової діяльності загалом шляхом глибокого наукового дослідження, розробки та обґрунтування можливих напрямів удосконалення правового виховання.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що соціальні цінності, пріоритетність прав і свобод людини, їх гарантії є основою європейських стандартів правосуддя. Як слушно зауважує А. В. Скуратівський, правова культура є неодмінною умовою динамізації

трансформаційних процесів, становлення в Україні правової держави та громадянського суспільства [1, с. 4]. Крім того, у глобалізаційних умовах розвитку держави С. Г. Стеценко звертає увагу на правову акультурацію, яка стосується всіх аспектів правового життя суспільства, особливо — поширення й утвердження у різних правових системах ідеї прав людини, системи їх гарантій та захисту [2, с. 105–106].

На сьогодні в Україні відсутня одноманітність та визначеність у стратегічних питаннях трансформації судової системи серед науковців, законодавців, практиків та суспільства взагалі. Єдине, що об'єднує їхні позиції, є загальна критика системи судоустрою, порядку судочинства та статусу суддівського корпусу в аспекті всеосяжної суддівської корумпованості, безкарності та некомпетентності. Необхідно визнати наявність певних передумов для відповідних тверджень. Але така позиція замовчує інший, не менш важливий, спектр проблем у сфері українського правосуддя — історично сформований та домінуючий правовий (у тому числі й процесуальний) нігілізм з боку «споживачів» послуги судового захисту. У юридичному словнику-довіднику правовий нігілізм визначено як «крайній прояв правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій» [2, с. 508].

Т. В. Степанова наголошує на недоречності використання поняття «правовий нігілізм» у господарському судочинстві. Учена зазначає, що він не властивий учасникам господарського процесу, оскільки, з одного боку, у розгляді справи беруть участь професійні учасники (суд, адвокат, прокурор), соціальним призначенням яких є використання права як інституту врегулювання конфліктів між суб'єктами. З іншого боку, позивач, відповідач, треті особи звертаються до суду для врегулювання відносин між ними. І навіть у випадку звернення до суду з метою зловживання своїми правами, безперечно, вони визнають важливу роль права як регулятора суспільних відносин. Суд, судовий експерт, перекладач, посадові особи з'являються в процесі з метою сприяння здійсненню правосуддя, тобто для вирішення правового конфлікту, що виник між учасниками процесу. І тому навіть у випадку, якщо вказані особи є зацікавленими у певному результаті справи, вони також своєю появою в процесі визнають важливу роль права та суду для вирішення конкретного спору, що визначає їх як осіб, яким не властивий правовий нігілізм [3, с. 51]. Дійсно, більшість учасників розгляду господарської справи є представниками певної професійної групи та обізнані у правових питаннях. Але учасниками господарського процесу можуть також бути фізичні особи, які реалізують своє право на звернення до господарського суду або беруть участь як свідки. Та й загалом, факт наявності в особи правової освіти, професійної компетентності у сфері права сам по собі не виключає потенційну небезпеку прояву процесуального нігілізму (у тій чи іншій формі).

Аналіз наукової літератури свідчить, що основними причинами виникнення даного явища визнають невеликий (за мірками історії) історичний проміжок існування незалежності України, що унеможливило охоплення національним законодавством сучасних правил життя в країні. На практиці це знаходить своє відображення в тому, що кожний чинний нормативно-правовий акт не може повністю регулювати сферу, для якої він функціонує. Це викликає масу запитань і, як наслідок, призводить до створення величезної кількості додаткових нормативних актів, до наявності у законодавстві України нестабільності та швидкоплинності нормативно-правових актів. Надто часто органи державної влади вносять зміни та доповнення до чинних законів. Це суттєво впливає на рівень застосування цих норм на практиці, призводить до відсутності високого рівня правової культури, правової свідомості та правового виховання, до зростання рівня корупції. Як результат — абсолютна недовіра громадян до влади [4, с. 237].

Антиподом правового нігілізму виступає правова культура. Причому правова культура включає в себе переплетіння та взаємодію соціальних інтересів, норм, інститутів, а

також правосвідомість окремих особистостей і формалізованих груп із властивими їй змінами надій і розчарувань [5, с. 12].

Інструментарій трансформації судової системи не може обмежуватися виключно змінами в процесуальне законодавство та Основний закон держави. Не останню роль у цьому відіграє сприйняття суспільством нових норм та певних законодавчих змін. Побудова демократичної, правової держави, проголошеної Конституцією України, обумовлює суттєве підвищення правосвідомості громадян, їхньої правової культури, неухильне дотримання ними вимог законодавства, послідовну реалізацію основних прав і свобод людини й громадянина. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів і здебільшого від рівня організації правової освіти і виховання населення країни [6, с. 77].

Учені визначають правове виховання як цілеспрямовану діяльність держави, громадських організацій, окремих громадян щодо передачі юридичного досвіду; систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують додержання, виконання і використання юридичних норм [6, с. 78]. М. І. Козюбра підкреслював, що правове виховання передбачає утворення спеціального інструментарію, перетворення його в особисті переконання і внутрішній орієнтир поведінки [7, с. 154]. Результатом правового виховання громадян є рівень правової вихованості, яка визначається як внутрішній духовно-правовий стан, у якому знаходиться особистість на момент прийняття рішення про те, як вчинити за тих чи інших обставин; це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки [8, с. 38].

Указом Президента від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 затверджено Національну Програму правової освіти населення України, де закріплюються ідеї та способи реалізації на практиці підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їхнього конституційного права знати свої права і обов'язки [9, с. 36]. Проте за результатами оприлюднених даних загальнонаціонального опитування (<http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/konstituciini-zmini-s15.htm>), проведеного на замовлення Центру політико-правових реформ щодо ставлення суспільства до Конституції, виявлено, що в Україні доволі низька обізнаність громадян зі змістом Конституції [10]. З цього можна припустити ще гірший стан обізнаності населення щодо спеціального законодавства, зокрема і процесуального характеру.

Л. Й. Петражицький, звертаючись до проблеми правового виховання молоді, писав, що батьки й вихователі повинні приділяти серйозну увагу розвитку у дітей сильної та живої правової психології: їм слід дбати про навіювання дітям не тільки моральності, а й права; притому важливий розвиток, так би мовити, по обидва боки права, навіювання прав інших та їх святості, сильної поваги до них, але так само і власних прав і поваги до них [11, с. 132]. При цьому зрощення стійких, внутрішніх якостей особистості передбачає оволодіння необхідними правовими знаннями; формування самостійної правової оцінки дійсності; твердження у свідомості кожного індивіда поглядів і переконань, що забезпечують високу повагу до законів, нетерпимість до правопорушників, а також високу правову активність [12, с. 21]. Л. Д. Кокорев зазначав, що моральним проблемам правосуддя слід більше приділяти уваги у пресі, наукових дослідженнях, практичній діяльності судових органів. І, звичайно, перш за все в навчанні і вихованні майбутніх юристів [13, с. 159].

Вважаємо, що існує нагальна необхідність здійснення просвітницької роботи безпосередньо представниками судів задля залучення та ознайомлення школярів та студентів (не тільки юридичних спеціальностей) із судовою діяльністю. Доречно було б використати різні форми просвітницької роботи: наприклад, за допомогою оглядових екскурсій або шляхом надсилання відеоматеріалів, роздрукованого матеріалу щодо діяльності господарських судів у мережі шкільних закладів та ВНЗ. Така формація, як «школа — ВНЗ» дійсно

може сприяти формуванню поваги до суду, процесуального закону; правомірних переконань молоді щодо важливості активної позиції в питаннях захисту прав та інтересів у межах, встановлених законом, та й загалом, виступати елементом розповсюдження ідеологічної державної концепції національного правосуддя.

Загальне правове виховання має за мету (у формально-юридичному сенсі) формування у суспільства поваги до закону. Дійсно, саме повага до закону обумовлює належний рівень правової свідомості і правової культури, формує своєрідний правовий ідеал [14, с. 21]. Але результативність правового виховання передбачає врахування факту залежності рівня правової культури від наступних факторів: 1) якості та змісту нормативного регулювання; результатів правозастосування. Важливим елементом правового виховання є наявність позитивної суспільної (громадської) думки щодо правових процесів та їх результатів у державі. Зокрема, до предмета громадської думки у будь-якій галузі судочинства відносять: процесуальне законодавство та його ефективність; практичну діяльність органів, що займаються процесуальною діяльністю, з позицій ефективності їх діяльності, дотримання в ній принципів об'єктивності, законності; питання вини та міри покарання [15, с. 67]; 2) питання правової мови та мовної правосвідомості. Саме правова мова відображає правову культуру суспільства, її головні цінності, норми, технологію, спосіб правового життя, виховання (формування) правової свідомості, правових знань та правової компетенції особи (індивіда) — суспільства — держави [16, с. 56].

Правосуддя у сфері господарювання здійснюється для вирішення конфліктів у правовідносинах за участю юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців, фізичних осіб, які не є підприємцями, державних органів, органів місцевого самоврядування. Господарські суди є спеціалізованими органами у вирішенні господарських спорів за властивою для їх розгляду процедурою.

Поведінка кожного учасника господарського судочинства повинна відповідати існуючим у суспільстві та закріпленим у законодавстві нормам моралі, ціннісним засадам, специфіка яких певним чином кореспондується через зміст процесуального статусу відповідної особи. Виконання правових процесуальних норм у кримінальному судочинстві обумовлюється високою культурою його учасників, які вважають для себе моральним обов'язком точно слідувати приписам кримінально-процесуального закону [17, с. 145]. Така формула є ідеальною для всіх видів українського судочинства.

Варто відзначити, що професійно-етична сторона загалом є важливою для господарської сфери. Більшість осіб, які мають, відповідно до ст. 4 ГПК України, право на звернення до господарського суду, є суб'єктами здійснення господарської діяльності. Будь-яка господарська діяльність здійснюється професійно, на певних засадах, що враховують, з одного боку, ринкову орієнтацію вітчизняної економіки і, відповідно, передбачають значну свободу для суб'єктів такої діяльності (насамперед підприємців), а з іншого, — соціальне спрямування господарської сфери, що зумовлює встановлення певних обмежень для суб'єктів господарювання з метою врахування публічних інтересів (суспільства, держави, територіальної громади/громад, типових приватних інтересів громадян та організацій) у дотриманні встановленого державою суспільного господарського порядку, що передбачає додержання суб'єктами господарювання різноманітних вимог [18]. Сфера господарювання апелює, крім законодавства, такими категоріями як професійна етика (ст. 38 ГК України), звичаї ділового обігу (ч. 1 ст. 199 ГК України), банківські звичаї (ч. 3 ст. 344 ГК України) тощо. Тому, безумовно, такі особливості не можуть не впливати під час формування процесуальної свідомості зазначеними суб'єктами, яка, у свою чергу, обумовлює правомірну процесуальну поведінку. Також, говорячи про суб'єктів господарювання, варто враховувати наявність юридичного супроводження діяльності даних осіб.

У самому господарському судочинстві, у окремих його учасників в силу свого правового статусу процесуальна поведінка потребує наявності особливого професійно-етичного компоненту, який формується, зокрема, у процесі професійно-правового виховання. Професійно-правове виховання формує у громадянина комплекс таких правових і професійних знань, умінь, навичок, звичок, уявлень та переконань, які забезпечують його становлення як особистості та фахівця відповідного рівня [19, с. 231]. Такими учасниками є судді, адвокати, прокурори, судові експерти, експерти з питань права.

У результаті високого ступеня морально-ціннісного навантаження суб'єктів судочинства одночасно постають потреби щодо наявності професійного та етичного компонентів. Таким чином, формуються вимоги професійної етики судді, адвоката, експерта, у тому числі експерта з питань права, які можуть і повинні в розумних межах бути врегульовані процесуальним законодавством.

Протягом усього процесу учасники господарського судочинства та особи, присутні в залі судових засідань, повинні виконувати свої завдання, реалізовувати права та обов'язки в певних зовнішніх формах, встановлених законодавством. В юридичній енциклопедії, сукупність правил поведінки суб'єктів судового процесу, що регулюють зовнішні прояви взаємовідносин між судом та особами, які беруть участь у справі, форми їх спілкування, засновані на визнанні авторитету органів правосуддя і необхідності додержання правил пристойності в державній установі називають судовим етикетом. Основи судового етикету закладені в законах, а також вироблені судовою практикою [20]. Додержання норм судового етикету забезпечено державою у вигляді можливості притягнути винних осіб до відповідальності, встановленої законом (ч. 5 ст. 200 ГПК України).

Виходячи із зазначеного вище, можна констатувати певні проблеми у процесуальному вихованні як теоретичного, так і прикладного характеру, що обумовлює необхідність процесів доповнення інструментарію трансформації судової системи в частині процесуального статусу учасників господарського судочинства, регламентації комунікації та відносин з присутніми на судових засіданнях особами з метою забезпечення високого рівня процесуальної культури у судовому процесі.

Список використаних джерел

1. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». К., 2004. 24 с.
2. Стеценко С. Г. Васечко Л. О. Глобалізація та право: національний вимір : монографія. К. : Атіка, 2012. 132 с.
3. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Феміна, 1996. 696 с.
3. Степанова Т. В. Правова культура учасників господарського процесу. *Правова держава*. № 17. 2014. С. 50–54.
4. Шитий С. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.
5. Патерило І. В. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; спеціальність 12.00.01 — «Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових учень» ; Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2006. 22 с.
6. Пильгун Н. В., Череватюк В. Б. Загально-соціальні основи виховної функції права. *Теоретично-правові аспекти функцій права в системі державотворення України*: збірник наукових праць / за заг. ред. І. Л. Бородіна. Тернопіль : Вектор, 2016. С. 77–120.
7. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і права людини. *Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини)*: тези доповідей та наукових повідомлень. 10–11 грудня 1998 р. Х., 1998. С. 9–11.
8. Тихонович Л. А. Правове виховання громадян як форма взаємодії норм моралі. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету*. 2011. С. 35–40.
9. Національна Програма правової освіти населення України: Указ Президента від 18 жовтня 2001 року № 992/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 43. С. 36.

10. В Україні доволі низька обізнаність громадян зі змістом Конституції. *Фонд Демократичні ініціативи ім. Лька Кучеріва. Соціологічне дослідження «Ставлення до діяльності громадянського суспільства, реформ та корупції», виконаного на замовлення Раст UNITER.* / URL: <http://dif.org.ua/article/v-ukraini-dovoli-nizka-obiznanist-gromadyan-zi-zmistom-konstitutsii>
11. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб. : Издательство «Лань», 2000. 608 с. Сер. «Мир культуры, истории и философии».
12. Организация и эффективность правового воспитания / под ред. Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича, А. Я. Сухарева и др. М. : Мысль, 1983. 285 с.
13. Кокорев Л. Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж : Издательство Воронежский университет, 1973. 160 с.
14. Правовое воспитание молодежи / АН УССР, Ин-т гос-ва и права, Н. И. Козюбра, В. В. Оксамытный, П. М. Рабинович и др. ; АН УССР, Ин-т гос-ва и права. К. : Наукова думка, 1985. 319 с.
15. Алексеева А. О. Роль суспільної думки та суспільної моралі у прийнятті судового рішення. *Вісник Академії адвокатури України.* 2013. № 2 (27). С. 84–90.
16. Хаустова М. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 1 (76). С. 54–64.
17. Шершеневич Г. Ф. О чувстве законности. *Российский юридический журнал.* 2005. № 4. С. 144–153.
18. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій. К. : Атіка, 2004. 624 с. URL: <http://www.westudents.com.ua/glavy/58751-2-ponyattya-oznaki-ta-printsipi-zdysnennya-gospodarsko-dyalnost.html>.
19. Долгова А. И. Правовое воспитание молодежи. М., 1979. 47 с.
20. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998 URL: http://leksika.com.ua/12190426/legal/sudoviy_etiket.

Иванюта Наталья Валерьевна,
кандидат юридических наук, доцент
(*Мариупольский государственный университет*)

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТАРИЙ ТРАНСФОРМАЦИИ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена исследованию вопросов правового воспитания как инструментария трансформации судебной системы. Проведен анализ определения таких понятий, как «правовой нигилизм», «правовая культура», «правовое воспитание». Обосновано, что в хозяйственном судопроизводстве процессуальное поведение участников требует наличия особого профессионально-этического компонента, который формируется, в частности, в результате профессионально-правового воспитания.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, судебная система, процессуальная реформа, этические компоненты, хозяйственное судопроизводство.

Ivanuta Natalia Valerievna,
Candidate of Law Science, Associate Professor
(*Mariupol State University*)

LEGAL EDUCATION AS TRANSPORTATION INSTRUMENTS OF THE JUDICIAL SYSTEM

The article is devoted to the study of issues of legal education as a tool for transforming the judicial system. The analysis of definitions of such concepts as «legal nihilism», «legal culture», «legal education» is carried out. It is substantiated that in economic legal proceedings, procedural behavior of its participants requires the presence of a special professional-ethical component, which is formed, in particular, as a result of professional legal education. It is noted that professional education form the citizen a complex of such legal and professional knowledge and skills that ensure its formation as a person and specialist of the corresponding level.

Key words: legal education, legal culture, judicial system, procedural reform, ethical components, economic legal process.

Надійшла до редколегії 14.03.2018